

Angelus Merula (1487-1557) en zijn bronnen

Door dr. A. Bas
te Kornhorn

De inquisiteurs van Angelus Merula verklaarden in juli 1554 ‘dat Angelus zijne Leeringhen voortghehaelt hadde niet uyt Luther, maer uyt de Boucken van de Oude kettters, jae dat hy vol was van een besonder ende eyghen Venijn’.¹ Een vreemde uitspraak, als bedacht wordt dat één van de inquisiteurs een jaar eerder nog gezegd had dat Merula’s uitlatingen ‘uit de Lutherse school afkomstig waren’.² Kennelijk was men nogal verlegen met de vraag naar de bronnen van zijn opvattingen. In dit artikel willen we nagaan, of deze verlegenheid na ruim 450 jaar nog steeds bestaat.

Engel Willemszoon³

Angelus Merula of Engel Willemszoon is in 1487 geboren in Brielle. Na een studie aan de universiteiten van Leuven en Parijs te hebben afgesloten en zich in Utrecht tot priester te hebben laten wijden, keerde hij in 1510 naar zijn vaderstad terug. Hij werd daar openbaar notaris op apostolisch gezag en bekleedde daarnaast ook nog verschillende kerkelijke functies.

Omstreeks 1530 aanvaardde hij een benoeming tot pastoor van het vlakbij Brielle gelegen Heenvliet. Al spoedig kwam hij daar in opspraak vanwege ‘ketterij’ en in 1533 is een eerste onderzoek naar hem ingesteld door het Hof van Holland. Dit heeft evenwel voor hem geen gevolgen gehad, en (mede) dankzij de bescherming van de heer van Heenvliet heeft men hem tot 1552 ongemoeid gelaten.

In 1549 kwam in Heenvliet een nieuwe heer aan de macht: Johan van Kruiningen. Deze werd onder druk gezet, en klaagde Engel aan bij de landvoogdes. Dit leidde tot een nieuw en langdurig onderzoek, dat grotendeels plaatsvond in ‘s Gravenhage. Uiteindelijk kwam het in 1554 tot een (eerste) proces, waarbij Engel zijn ‘dwalingen’ herriep. Een vorm van bedrog kan echter niet uitgesloten worden.

Na het eerste proces is Engel naar zijn eerdere ‘ketterij’ teruggekeerd. Op initiatief van zijn inquisiteurs werd hij overgebracht naar de Zuidelijke Nederlanden: eerst naar Leuven, en vervolgens naar een abdij in Liessies. Uiteindelijk is hij overgebracht naar Mons (Bergen) in Henegouwen, waar hij opnieuw berecht en veroordeeld is. Vlak vóór zijn terechtstelling is hij gestorven.

De studie van Weernekers

Wat waren de bronnen van Engels ‘ketterij’ op het punt van de heiligenverering? En hoe stel je die vast? In 1983 promoveerde Jan Weernekers aan de Rijksuniversiteit van Utrecht op een studie naar (de bronnen van) Merula’s theologie. Deze studie was met name gebaseerd op het bronnenmateriaal dat door I.M.J. Hoog aan het einde van de negentiende eeuw was teruggevonden en uitgegeven.

De studie van Weernekers was de eerste uitvoerige studie naar de bronnen van Engels theologie, en bovendien de eerste studie waarin gebruik werd gemaakt van het door Hoog uitgegeven materiaal uit 1553 en 1554. Methodisch ging Weernekers als volgt te werk: na een schets te hebben gegeven van Engels visie, vergeleek hij die met wat bekend is van de visie van de (grote) Reformatoren.

Op deze manier heeft Weernekers verschillende overeenkomsten kunnen vaststellen. Voor wat betreft de bestrijding van heiligenverering kwam hij in zijn boek tot de conclusie dat er ‘veel gemeenschappelijks (is) met de argumentatie van de Confessio Augustana en de Apologie’⁴. Eén van zijn stellingen luidde zelfs, dat Engel door beide werken ‘duidelijk geïnspireerd’ is.

Nu vallen er inderdaad opvallende overeenkomsten aan te wijzen. In zijn *Confessio Augustana* zet Melanchthon zijn bestrijding van de heiligenverering in met het benadrukken van de unieke positie van Christus. In dat verband wijst hij onder meer op de uitspraak van 1 Timoteüs 2:5: ‘want er is één God en ook één middelaar tussen God en mensen, de mens Christus Jezus’.

---

1 WILLEM, 100; vertaling van PAULLUS, 52: ‘Angelum sua dogmata non ex Luthero sumsisse, sed aliunde nactum fuisse ex priorum Haeticorum Libris, atque adeo proprio quodam veneno abundasse’.

---

2 ‘ex scola Lutherana profecta sunt’ (HOOG, *Verantwoording*, 32).

3 Biografische schets gebaseerd op BAS, *Solus*, m.n. 68-92 en 98-187.

4 WEERNEKERS, 97.

Engel gebruikt precies datzelfde argument, en diezelfde Schriftplaats. De ene middelaar die ons door God gegeven is, maakt de aanroeping van welke andere heilige dan ook overbodig. Maar betekent deze overeenkomstige argumentatie nu ook, dat gesteld kan worden dat Engel zich bij zijn bestrijding van de heiligenverering door de confessie van Melanchthon heeft laten inspireren?

Nuancering

Wanneer mogen we spreken van beïnvloeding? De studie en stelling van Weernekers wekken de indruk, dat het voldoende is om bepaalde overeenkomsten aan te wijzen. Toch zijn daar nog wel de nodige vragen bij te stellen. Immers, wil er van invloed sprake kunnen zijn – dan zal iemand op z'n minst in de gelegenheid moeten zijn geweest om van het gedachtegoed van de ander kennis te nemen.

Op dat terrein zijn er met betrekking tot Engel en Melanchthons *Confessio Augustana* grote vragen te stellen. Melanchthons confessie zag het licht in 1530, maar op welk moment heeft Engel zijn 'ketterse' visie op de heiligenverering ontwikkeld? Weernekers gaat met name uit van het bronnenmateriaal dat Hoog heeft uitgegeven en dat voornamelijk de jaren 1553 en 1554 betreft.

Als Engel toen pas de heiligenverering is gaan bestrijden, behoort invloed vanuit Melanchthons *Confessio Augustana* tot de mogelijkheden. Al blijft ook dan de vraag nog staan, of Engel van die confessie ook daadwerkelijk kennis heeft genomen. Maar de werkelijkheid is ingewikkelder, omdat een nauwkeurige bestudering van Engels leven leert, dat hij al veel eerder de heiligenverering bestreden heeft.

Het is de verdienste van Weernekers geweest, dat hij als eerste het door Hoog uitgegeven materiaal uitvoerig gebruikt heeft. Maar daar staat tegenover, dat hij ander bronnenmateriaal niet altijd de plek geeft die het toekomt. Feitelijk staart hij zich enigszins blind op het door Hoog uitgegeven materiaal uit 1553 en 1554 en heeft hij daardoor te weinig oog voor de ontwikkeling in Engels denken.

In 1921 heeft A. de Bussy een contemporain verslag uitgegeven van het (eerste) onderzoek dat al in 1533 door het Hof van Holland naar Engel is ingesteld. Wie dit materiaal zorgvuldig bestudeert, komt tot de conclusie dat Engel ook toen al de heiligenverering heeft bestreden door de unieke positie van Christus te bena-

drukken. En die conclusie heeft de nodige gevolgen.⁵

Immers, 1533 ligt dichter bij 1530 dan 1553. En ligt beïnvloeding door de *Confessio Augustana* dan nog steeds voor de hand? Een vraag die te meer kracht krijgt als we bedenken dat het allerm minst zeker is dat Engel pas in 1533 zijn 'ketterse' visie op de heiligenverering ontwikkeld heeft. Het is niet uit te sluiten, dat dat al eerder gebeurd is. En zelfs niet, dat dat al vóór 1530 gebeurd is.

Mocht dat inderdaad het geval zijn geweest, dan is het zelfs onmogelijk dat Engel zich duidelijk heeft laten inspireren door de *Confessio Augustana* en de Apologie uit 1530. En zelfs als hij zijn visie op de heiligenverering ná 1530 heeft ontwikkeld, is beïnvloeding nog allerm minst aange-toond. Het staat namelijk niet vast dat Engel van Melanchthons belijdenis kennis heeft genomen.

Argumenten

Het voorgaande maakte duidelijk, dat een nauwkeurige bestudering van (ook) de ontwikkeling van Engels visie op de heiligenverering de nodige vraagtekens plaatst bij de stelling van Weernekers. Tegelijk is er ook duidelijk een keerzijde: diezelfde

bestudering levert ook argumenten op voor de stelling dat er een zekere mate van verwantschap is tussen het gedachtegoed van Engel en Melanchthon.

Allereerst kan worden vastgesteld dat Melanchthon niet alleen in zijn *Confessio Augustana* uit 1530 de heiligenverering heeft bestreden met het argument van de unieke positie van Christus. We zien hetzelfde argument terugkeren in het artikel dat tijdens het godsdienstgesprek van Regensburg in 1541 van protestantse zijde is ingediend inzake de heiligenverering.⁶

Ook dat is toe te schrijven aan de invloed van Melanchthon, en het staat vast dat Engel daar ook kennis van heeft genomen. Als aan het begin van het tweede onderzoek in 1553 zijn boekenkast wordt doorzocht, komt daar ook een exemplaar van de *Acta* van het bewuste godsdienstgesprek uit tevoorschijn. Onderzoek wijst uit, dat het aantekeningen van Engel bevat en dus door hem gelezen is.

Angelus Merula

5 Zo was hij destijds van mening, dat 'wij in den hemel hebben een advocaet, dat is Christus, doer wyens passie wij al zijn verlost ende onse sonden vergeven zijn' (DE BUSSY, 'De eerste informatie', 141) en heiligenverering derhalve overbodig is.

6 Vergelijk hierover BAS, *Solus*, 104-108.

Een tweede verbindingslijn tussen Engel en het gedachtegoed van Melanchthon wordt gevormd door een ander boek: de *Philippicae disputationes* van de Spanjaard Virvesius. Daarin wordt het gedachtegoed van Melanchthon, onder meer op het punt van de heiligenverering, uiteengezet en weerlegd⁷. Ook dat blijkt van aantekeningen voorzien en door Engel dus gelezen te zijn.

Als zo is aangetoond dat Engel daadwerkelijk kennis heeft genomen van het gedachtegoed van Melanchthon, spreekt het des te meer dat hij de heiligenverering met hetzelfde argument te lijf is gegaan als de reformator uit Wittenberg. Er is voldoende grond voor de stelling, dat Engel zijn eigen visie op de heiligenverering bevestigd zal hebben gezien door de lectuur van Melanchthon.

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden, dat met het voorhanden bronnenmateriaal niet kan worden aangetoond dat Engel op het punt van de heiligenverering beïnvloed is door de *Confessio Augustana* van Melanchthon. Maar wel, dat er een zekere mate van verwantschap bestaat tussen Engel en het gedachtegoed van Melanchthon in het algemeen. Er is sprake van overeenkomst, en hij heeft er kennis van genomen.

Eén en ander maakt duidelijk, hoe belangrijk het is om de beschrijving van iemands leer niet te isoleren van de beschrijving van diens leven. Gedachtegoed maakt een ontwikkeling door, en verbanden met anderen kunnen alleen maar aannemelijk worden gemaakt

als daarvoor ook aanknopingspunten zijn aan te wijzen in iemands concrete levensgang.

Literatuur en afkortingen

* BAS, A., *Solus Deus adorandus. Angelus Merula (1487-1557) en de heiligenverering*, Publicaties van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis 5 (Gouda: Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis 2011). Proefschrift Theologische Universiteit Kampen (Broederweg).

* BUSSY, A. DE, 'De eerste informatie naar Maerula's ketterij (1533)', in NAKG 16 (1921) 129-143.

* HOOG, I.M.J. (ed.), *De verantwoording van Angelus Merula volgens het handschrift berustende in het Archief der Oudbisschoppelijke Clerezy de Utrecht* (Leiden: S.C. van Doesburg 1897).

* MERULA, G., *Kort ende getrou verhael van alle 't gene den tijdt van vier iaeren ende meer, bitterlick deut de ketter-meesters gehandelt is tegen Angelvm Merulam* (Leiden: J.C. van Dorp 1604). Afkorting: Willem.

* MERULA, P., *Fidelis et succincta rerum adversus Angelvm Merulam tragice ante XLVII. annos, quadriennium, et quod excorrit, ab inqvisitoribus gestarvm commemoratio* (Leiden: Lowijs Elzevier 1604). Afkorting: Paullus.

* WEERNEKERS, J., *De theologie van Angelus Merula, met name onderzocht op invloeden vanuit de Reformatie* (Amsterdam: Rodopi 1983). Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht.

Dr. A. Bas is gereformeerd vrijgemaakte predikant in Kornhorn en op 19 januari 2011 aan de Theologische Universiteit Kampen bij prof. dr. F. van der Pol gepromoveerd op het proefschrift 'Solus Deus adorandus. Angelus Merula (1487-1557) en de heiligenverering'.

7 Vergelijk hierover BAS, *Solus*, 108-110.